

KONFRONTASJONENS LOGIKK – DET INTERNE MOTIVET

Russland og Vesten

Natos toppmøte i Warszawa i 2016 var omfattet med særlig spenning. Stedet var symbolsk. Det var 25 år siden den offisielle oppløsningen av Natos rival, paktens som nettopp hadde navn etter byen der avtalen ble undertegnet: Polens hovedstad. Den vestlige alliansen hadde vunnet en lett seier; motstanderen hadde vedtatt å oppløse seg selv. Den nordatlantiske blokken søkte så lenge etter en ny misjon og rolle i verden. Til slutt fant de en misjon som var i flukt med den gamle.¹ Den militære paktens som var opprettet for å beskytte mot en sovjetisk trussel, fikk fornyet eksistensberettigelse i en trussel fra Russland, Sovjetunionens etterfølger i statsrettslig forstand.

Moskva tok ikke til motmæle. I de foregående 25 årene hadde Russland – om enn med avtakende entusiasme – forsøkt å finne en plass i den vestlige sfæren, i det system som USA hadde etablert på verdensnivå og som EU og Nato sikrer på europeisk nivå. Det russiske prosjektet mislyktes av mange grunner. Det vanligste er å vise til ytre årsaker. Vesten viste ingen vilje til å akseptere Russland som et likeberettiget land. Vestlige institusjoner ble utvidet inn over områder russerne hadde hevd på, og Moskvas innsigelser ble oppfattet som nostalgi. Nato ble forvandlet fra et rent forsvarsforbund under den kalde krigen til en krigførende blokk. Men det var også indre faktorer.

Den siste Sovjetlederen, Michail Gorbatsjov, sto for en åpenhetsfilosofi. Han ønsket så omfattende samarbeid som mulig med hele verden. Filosofien ga ikke Russland noe bærekraftig og vellykket utviklingsmodell. Russlands problemer er mange: Sovjetunionens sammenbrudd, dramatisk tap av internasjonal status, en langvarig sosial, økonomisk-politisk krise med økonomiske tap og tilbakegang sterkere enn selv under Andre verdenskrig, samt framveksten av et oligarkisk system som flertallet av befolkningen anser som urettferdig. Russernes holdning til ideen om vestliggjøring ble derfor ikke spesielt entusiastisk. Betingelsene som den russiske ledelsen godtok, endret seg naturlig nok over tid. Men russernes skepsis økte på tross av at landets politiske ledelse fastholdt den vestvendte integrasjonslogikken helt fram til Ukraina-krisen tilspisset seg i 2014.

I rettferdighetens navn skal det bemerkes at Russland, i en viss periode etter den kalde krigen, hadde klare fordeler av det åpne forholdet til Vesten, nemlig i første halvdel av 2000-tallet. Vladimir Putin lyktes da å stabilisere situasjonen etter 1990-tallets kaos. Gjenreisningen av det statlige forvaltningssystemet gjorde at Russland kunne tiltrekke seg en del vestlige

forretningsinteresser. Devaluering av rubelen fra 1998, kombinert med tiltakende oljeboom skapte gunstige forutsetninger: Russland ble ansett som et lovende «framvoksende marked». Perioden var preget av en meget ambisiøs agenda for relasjonene til Vesten: Samarbeid med USA i bekjempelse av terror, diskusjoner om «felles rom» med EU, og sågar forsiktige antydninger om at Russland muligens kunne ha interesse av Nato-medlemskap. Gjenreisningen av Russlands økonomi og høye vekstrater disse årene forklares delvis av disse gunstige omstendighetene.

Russlands bestrebelser på å bli en del av et «utvidet Vesten» toppet seg i perioden 2001-2006. Bestrebelsen var gjennomgående: selv ikke tilbakeslag som USAs beslutning om å trekke seg fra ABM-avtalen, USAs innmarsj i Irak eller de «fargede» revolusjonene i Georgia og Ukraina – som Moskva bekymret seg svært over – kunne bringe toget av skinnene. Vestvendingen kulminerte under G8-toppmøtet i St. Petersburg i juli 2006. Russland ble formelt tatt opp som fullverdig medlem av denne eliteklubben, selv om dette skrittet ennå ikke hadde noen konsekvenser for finans og økonomi. Det gjaldt hele Russlands tid som G8-medlem, som varte fram til 2014.

Den russiske utenrikspolitikken indre dimensjon

Allerede ved toppmøtet i 2006 var det imidlertid klart at Russlands inntreden i Vesten ikke ville løse de oppgavene som Russlands ledelse hadde satt seg som mål å løse. Dels på grunn av den faktisk rådende økonomiske tilstanden, dels av politiske grunner, betraktet verden omkring Russland bare som et råvarekammer, i beste fall et annenrangs ledd i en produksjonskjede. Staten Russland ble ikke integrert i noe globalt fellesskap. Bare det russiske samfunnets øverste sosiale segment ble integrert i Vesten. Den russiske staten ble ikke noe reelt politisk medlem i den «elitære klubben». Russlands politiske integrasjon var rent formell, den tok form av deltakelse ved G8-toppmøtene. De førende vestlige maktene definerte agendaen og gjennomførte den selv om Moskva markerte sterk utilfredshet (Nato-utvidelse, regimeendring i Midtøsten, utvidelse av EU-normenes gyldighetsområde osv.). Russlands forsøk på å få full tilgang på nye teknologier ble møtt med åpne mottiltak. *General Motors* ville ikke la russiske *Sberbank* kjøpe bilprodusenten *Opel*.

Russland ble riktignok integrert i den globale økonomien, men på en helt ensidig måte. Landet ble utsatt for alle globaliseringens negative sider. Landet befant seg i et tungt avhengighetsforhold til verdensøkonomiens konjunkturbevegelser, som det i bunn og grunn ikke hadde noen innflytelse på. I motsetning til hva Kina allerede lenge hadde klart, hadde Russland ikke lært å dra fordeler av sin posisjon i det globale landskapet. Internt i Russland utviklet det seg samtidig en splittelse mellom et «avansert» mindretall som har tjent seg rike på de globale mulighetene, og et «nasjonalt» flertall. Dette viste seg framfor alt i 2011-12, da hovedstadens *kreative klasse* gjorde opprør

mot at Putin på nytt trådte inn som Russlands president. De signaliserte samtidig at Dmitrij Medvedev ikke burde gå av, siden han på den tiden ble sett på som inkarnasjonen av det «vestlig integrerte» Russland.

Vinteren 2011-12 fikk Putin erfaring med en russisk variant av et fenomen som dagens herskende klasser i Vesten også står overfor, nemlig kløften mellom en stadig mer kosmopolitisk elite og et folk knyttet til sine lokale røtter. Nå som før frykter dette folket den store omverden. Men mens utviklingen i Storbritannia (Brexit), USA (Trump, Sanders) og det kontinentale Europa (alle slags populistiske partier) preges av masseprotester som politikerne slett ikke forstår, var det annerledes i Russland i 2012. Der var det den internasjonaliserte delen av selve eliten som hevet stemmen. Disse gruppene var misfornøyd med at det politiske systemet ikke levde opp til sine målsetninger. Med sin «rokade» og de politiske manøvrene som fulgte, traff Putin et valg mot elitene og i favør av flertallet. Han tok stilling mot – og stilte dermed også det russiske statsapparatet opp mot – et innflytelsesrikt mindretall som ønsket å fordype tilknytningen til utenverdenen, mer spesifikt til Vesten. På det tidspunkt da han skulle legitimere sin tredje presidentperiode, ble Putin samtidig avvist over hele den vestlige kultursfæren. Putin tok altså prinsipielt stilling i favør av det «antiglobalistiske» flertallet i Russland, samtidig som USA og EU ikke tolererte at han på ny lot seg innsette som president. Kombinasjonen av disse to omstendighetene ble drivverket i den konfrontasjonen som toppet seg etter at Ukraina-krisen startet.

Politiske endringer i Russland

Et kvart århundre har gått siden de radikale endringene som utspilte seg både i Europa og i verden som helhet da den kalde krigen sluttet. I 2016 har den russiske ledelsen konkludert med at den åpningen mot Vesten som Gorbatsjov innledet under siste halvdel av sin regjeringperiode, ikke har gitt de ønskede resultater. Russland har verken lyktes med å finne tilhørighet i den større verden, eller å utvikle en fungerende, bærekraftig modell for økonomisk og samfunnsmessig utvikling. 25 års forsøk på tilknytning til Vesten har vært en blindvei for landet. Et ytterligere argument for å avvise denne modellen er den stadig mer utbredte påstanden om at det globale systemet nå trer inn i en overgangsfase. Den universelle åpenhetens filosofi er avløses nå av en kvalitativt ny proteksjonisme: standarder, megablokker, foretaksinteressenes primat over statlige tiltak – tendenser som særlig viser seg i initiativer som Det transatlantiske handels- og investeringspartnerskap (TTIP) eller Det transpasisfiske partnerskap (TTP). Det er en skjebnens ironi at slike tendenser gjør seg gjeldende på et tidspunkt da Russland – etter 18 års kvalfulle forhandlinger – var klar til å bli medlem av WTO.²

En bølge av suverenitetsbestrebelse går gjennom verden. I Russland gjør denne bølgen seg gjeldende i en stat besatt av suverenitet og sikkerhet, i en

stat uten tradisjoner for sameksistens med et åpent samfunn. Historisk sett har Russlands aldri blitt modernisert under betingelser preget av full åpenhet og gjensidig meningsutveksling. I Russland har modernisering alltid støttet seg på teknologi og økonomiske organiseringsprinsipper lånt inn fra utlandet. Initiativene ble alltid tatt og omhyggelig overvåket av regjeringen. Tidligere kunne dette i praksis bare skje gjennom et totalitært regjeringssystem. I dagens Russland er det heldigvis ikke lenger mulig. Når landets ledelse derfor har bestemte forestillinger om hvilke utviklingsbetingelser de ønsker å fremme, gjør de det ved å regulere hvor åpent eller lukket samfunnet er for ytre innflytelse. Vladimir Putin slo inn på denne kursen umiddelbart etter at han i 2011 bestemte seg for å vende tilbake til presidentposten igjen. Det framgår tydelig av hans valgkampartikler fra januar og februar 2012.

Da Putin kom tilbake som president var folk av ganske forskjellige overbevisninger alle klare over at den tidligere modellen hadde utspilt sin rolle. Det var nødvendig å gi nye impulser til den innenlandske utviklingen i en situasjon da den internasjonale situasjonen ble stadig vanskeligere. Dette utløste den viktigste mekanismen for å konsolidere Russland, nemlig betoning av en ytre trussel. Ukraina-krisen – provosert av EUs hardnakkede ønske om å få til en assosieringsavtale og dermed ta Kiev opp i sin normative sfære – etablerte den «infrastruktur» som var nødvendig for en slik konsolidering. Med Nato-toppmøtet i Warszawa 2016 ble bildet komplett.

Hvilke utsikter er det for at den nye konfrontasjonen opphører?

Nato-toppmøtet fastslo at «oppdemming» – *containment* – mot Russland var Nato-alliansens praktiske hovedoppgave. Før toppmøtet skjedde noe viktig som få observatører fikk med seg. Vladimir Putin ble i Helsinki enig med sin finske presidentkollega Sauli Niinistö om å forby jagerflygninger med avslått transponder over Østersjøen.³ Tilbake i Moskva utstedte Putin en tilsvarende instruksjon til forsvarsministeren, som umiddelbart beordret luftvåpenet og stridskrefter med ansvar for verdensrommet om å iverksette den. Putin drøftet også dette spørsmålet under et møte i Det russiske sikkerhetsrådet. Dermed kan man håpe på at det blir slutt på de siste årenes rekke av farlige hendelser med fly og skip fra Russland og Nato i dette området.

Betyr dette at det er sjanser for bedring av forholdene mellom Russland og Vesten? Neppe, for enighet om å sjalte inn transpondere innebærer ikke noen tilnærming. Det betyr snarere at Russland og Nato definitivt innrømmer at de gjensidig oppfatter hverandre som motstandere. Når to mektige militærmaskiner står mot hverandre på denne måten, er lærdommen fra den kalde krigen at man må vise «største forsiktighet» for å unngå hendelser i og over åpent farvann. Slik ble det formulert i 1972-avtalen mellom USA og USSR. Fra begynnelsen av 1990-tallet ble regelverket for å regulere konfrontasjons-

risiko generelt sett bygget ned, simpelthen fordi det ikke lenger ble ansett som nødvendig. Nå viser det seg imidlertid helt nødvendig igjen.

Vedtakene på Nato-møtet bekrefter at alliansen allerede har gått tilbake til den «gode gamle» oppgaven med å demme opp for Russland. Det har vært få meningsforskjeller om dette innad i alliansen. Det skyldes imidlertid ikke at alle Nato-land unntaksløst ser Moskva som opphav dagens viktigste trussel. Det er snarere motsatt: flertallet av Natos medlemmer forholder seg likegyldig til Russland. De vestlige statene – hvorav de fleste er medlem både av Nato og EU – har for tiden dype indre problemer. De har verken tid til å berolige sine nervøse østeuropeiske alliansepartnere eller til å ta den vanskelige oppgaven med å utvikle nyanserte relasjoner til Russland. Det skorter også på kraft og intellektuell kapasitet til å gjøre dette. Det er mye enklere å vende tilbake til et velkjent gammelt paradigme, i hvert fall så lenge de rådende motsigelsene ikke på en eller annen måte har løst seg opp innenfra.

Dermed slutes sirkelen. Begge sider har viktige interne grunner til å legge seg på en konfrontasjonslinje. Russlands ledelse håper på denne måten å komme fram til en ny utviklingsmodell og legitimere denne gjennom støtte fra flertallet. Merkelig nok er motivet i Vesten svært likt. Det er oppsiktvekkende hvor hyppig «de etablerte partiene» (Cameron i Storbritannia, Hillary Clinton i USA) i kampanjer og valgkamp velger å nevne Putin når de argumenterer mot sine egne «opprørere». Figuren Putin blir brukt som et instrument for å true velgerne til ikke å avvike fra hovedstrømmen.

Vi må konstatere at 25 år «uten konfrontasjoner» er over. Men imitasjon av den kalde krigen løser ikke noen av de problemene partene har behov for å løse. Ytre trusler kan bare midlertidig (hvis overhodet) dempe de dype samfunnsmessige splittelsene som råder over praktisk talt hele verden. Disse splittelsene springer ut av globaliseringens motsetningsfulle konsekvenser.

Det er imidlertid stor fare for at en rent forestilt og kunstig konfrontasjon får en egenlogikk som skaper eskalering. I årene som kommer må politiske ledere lære seg risikostyring på nytt. En situasjon der man alltid bestreber seg på å gjøre inntrykk på den andre kan i verste fall forvandle seg til systematisk militarisering og nytt rustningskappløp. I lys av det 21. århundrets reelle utfordringer ville en slik eskalering være fullstendig meningsløs.

Oversatt fra tysk av Lars Mjøset

NOTER

- 1) Russland deltok i det Natos «Partnerskap for fred» fra 1994. Et eget Russland-Nato råd (etablert i 2002) samarbeidet bl a om tiltak mot terror. Men forholdet kjølnet i forbindelse med borgerkrigen i Syria, og etter Ukrainakrisen i 2014 innstilte Nato alt samarbeid med Russland. Kilde: wikipedia. (O.a.)
- 2) Russland ble medlem av WTO (World Trade Organization) i 2012. (O.a.)
- 3) En transponder gjør det mulig for bakkeradarstasjoner å fastslå om et fly er venn eller fiende, såkalt IFF – Identification Friend or Foe). (O.a.)